

Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848 - 1992, 1-2, Ljubljana, Mladinska založba – Inštitut za novejšo zgodovino, 2005., 1 509 str.

Rijetki su trenuci u historiografijama malih naroda kakav obilježava ova knjiga, a napose u nacionalnim historiografijama na prostorima jugoistočne Europe. Slovenski povjesničari okupljeni na Institutu za noviju povijest (Inštitut za novejšo zgodovino) učinili su korak koji je možda logičan, ali brojni primjeri govore da je izrada sinteze nacionalne povijesti od središnjih državnih instituta na prostorima, primjerice, bivše Jugoslavije rijedak primjer, a ne pravilo. A što bi bilo opravdanije nego da se u određenim razmacima, primjerice, od dvadeset godina, u vremenu smjene jednog naraštaja povjesničara objavi nova sinteza cjelokupne nacionalne povijesti ili, u ovom slučaju, novije povijesti druge polovice 19. i 20. stoljeća? U tom smislu bi slovenski kolege mogli biti odličan primjer. Nakon *Zgodovine Slovencev* Cankarjeve založbe iz 1979., u kojem je sudjelovalo nekoliko suradnika Instituta i *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929 - 1955 : Znanstveno poročilo iz 1995.*, kratki pregled jednog razdoblja povijesti Slovenije, 2005. objavljena je *Slovenska novija povijest (Slovenska novejša zgodovina)*, najnoviji kolektivni rad dvadesetčetvorice njegovih zaposlenika, umirovljenih kolega i jednoga vanjskog suradnika. Glavna urednica je 2005. umirovljena ravnateljica Instituta Jasna Fischer, a urednici pojedinih razdoblja su Zdenko Čepič, Ervin Dolenc, Aleš Gabrič, Bojan Godeša, Žarko Lazarević i Jurij Perovšek. Riječ je o 1.509 stranica iznimno sustavnog, činjenicama bogatog, preglednog i lako čitljivog štiva.

Veliki obujam knjige svjedoči o namjeri da se pokriju svi važniji događaji i procesi u povijesti Slovenije i Slovenaca u 19. i u 20. stoljeću. Broj stranica ponekog će čitatelja i obeshrabriti, no sinteza udžbeničkog tipa ne piše se zato da bi se pročitala na dah, nego da zainteresiranima omogućiti da se knjizi stalno vraćaju, da traže podatke i udube se u njihove interpretacije. Mnogi će zato posegnuti samo za određenim razdobljima ili temama. No, opseg knjige bi ipak mogao izdavača i autore motivirati da učine još jedan napor da voluminoznu sintezu sažmu na komercijalniji obujam, primjerice do 500 stranica, koji bi bio pogodan za prijevod na strane jezike, pa i na hrvatski jezik. Time bi izbjegli i suvišna ponavljanja na pojedinim mjestima što zahtijeva dodatni urednički napor.

Treba prikazati još neke vanjske značajke knjige. Očito je da su urednici odredili obrazac za sva razdoblja. Tako se poglavlja «Zemlja i ljudi», «Kultura», «Gospodarski i socijalni razvoj», kao i poglavlja pod različitim naslovima, ali iste tematike - poput one o Slovincima izvan jugoslavenske države, dakle manjini i iseljeništvu - ponavljaju u sklopu određenoga kronološkog niza.

Cjelokupno razdoblje podijeljeno je, iako ne uvijek doslovno, godinama 1848., 1918., 1941., 1945. i 1992. Ta su razdoblja podijeljena na manje cjeline i to godinama 1848., 1914., 1918., 1921., 1929., 1935., 1941., 1942., 1943., 1944., 1945., 1948., 1953., 1963., 1971., 1980., 1989. i 1992. To je uobičajena i očekivana periodizacija, a samo je povijest slovenske manjine dobila svoju posebnu vremensku podjelu, primjerice u novijem razdoblju obuhvaćena između godina 1954. i 1990., što je ovisilo o preuzimanju civilne uprave i, zapravo, priključenja područja zone B Slobodnog Teritorija Trsta Jugoslaviji, preciznije Sloveniji i Hrvatskoj, nakon potpisivanja Londonskog memoranduma 1954.

Na prvi pogled je vidljivo da je Drugi svjetski rat dobio najviše prostora, a da je drugo najopsežnije u ovoj knjizi komunističko razdoblje. Pretpostavljam da navedeno odražava ne sama istraženost određenih tema, nego i logika ratnih i njima sličnih događaja, za koja se u historiografiji ustalio pojam *zgušnjute povijesti*, a koja obiluju presudnim događajima. Tome treba pridodati i dostupnost građe, izvorne i one drugorazredne, poput tiska, čiji opseg i dostupnost raste s približavanjem suvremenosti. Ne treba zemariti ni utjecaj zakonitosti u historiografiji da interes javnosti, pa time i same struke određuje vrijeme u kojemu ona djeluje. Zato je najnovija povijest uvijek najčitanija, što dokazuje ne samo to da su uglavnom proučavanju najnovije povijesti posvećeni posebni instituti, što je bio donedavno slučaj i u Hrvatskoj, nego to pokazuju i naklade povijesne publicistike i memoaristike. Može se pretpostaviti da autori koji pišu o Domovinskom ratu, imaju manje probleme s interesom od onih koji se bave, primjerice, Prvim svjetskim ratom.

Kao što se očekivalo nekim poglavljima obujam je određivala neistraženost, to jest pomanjkanje literature. Takvo je poglavlje o Prvome svjetskom ratu, iako se može primijetiti da bi slično poglavlje za hrvatsku povijest bilo puno teže napisati, što je najvjerojatnije zasluga dobre pokrivenosti ratnih operacija na Sočanskoj fronti, o čemu je u Sloveniji, razumljivo, napisan priličan broj naslova.

Slovenska novejša zgodovina pokriva sve ono što je predmet istraživanja historiografije, ali i demografije, ekonomije, prava, etnologije, povijesti umjetnosti, povijesti medicine, urbanizma, arhitekture, mode i kulinarnstva, da istaknemo najzastupljeniju literaturu. Gotovo da nema ljudske djelatnosti koja nije spomenuta. Govori se, primjerice, i o odijevanju i frizurama, pa čitatelj može saznati da su žene 1920-ih i 1930-ih, u vrijeme kad nisu znale za lak, učvršćivale frizure pivom. (505.) Kako je široka koncepcija i kako daleko su odmaknula neka istraživanja pokazuje i podatak o tome koliko je partizanska vojska trošila hranu mjesečno, što je dio opisa vrlo teških prilika u ratu. (723.) S obzirom na to da politika određuje mnoge temelje života, ipak je najveći naglasak na političkoj povijesti. Velika količina podataka prikazana je u kratkim poglavljima, a način pristupa najbliži je tekstovima udžbeničkog tipa. Međutim, neke su teme, poput prikaza borbe za ravnopravnost jezika, ujedinjenje Slovenije, održanje njezine ravnopravnosti u Jugoslaviji i borba za samostalnost, obrađeno cjelovito, gotovo na monografski način. Dakako, s obzirom na uključenost Slovenije u Austro-Ugarsku i Jugoslaviju, knjiga pruža mnoge podatke i o njima.

Glavna linija ili tematska konstanta knjige koju autori striktno slijede su nacionalno pitanje u Sloveniji i odnosi prema njezinu okruženju, pa su mnogi sadržaji često u funkciji te pripovijedne linije. Već na prvim stranicama obrađena je nacionalna struktura stanovništva na prostoru Slovenije i prostora gdje su Slovenci imali visok udjel stanovništva, pa su zahvaćena i rubna područja današnje Austrije i Italije. Iako su tadašnje metode utvrđivanja nacionalne pripadnosti bile dvojbene, primjerice u Austro-Ugarskoj preko jezika sporazumijevanja, ipak će čitatelju gotovo nevjerojatno zvučati podaci da je u Ljubljani 1880. živjelo 23% stanovništva koji su isticali njemački jezik kao jezik sporazumijevanja, a da je taj udjel u Mariboru 1910. bio čak 80%. Dakako, čitatelj će shvatiti okolnosti koje su dovele do takvih statističkih podataka. U razdoblju slovenskoga nacionalnog okupljanja velikom brzinom rastao je broj onih s pripadnošću slovenskom jeziku. Zanimljiv je i «obratan proces» u slučaju Trsta. U njemu je prije Prvoga svjetskog rata živjelo čak 35% Slovenaca prema jezičnom kriteriju, što je Trst činilo najvećim slovenskim gradom. Međutim, prema kritičkim izračunima na temelju mnogih čimbenika na slovenskom etničkom području je 1846. živjelo čak 88,9% Slovenaca. Ako se usporedi prostor Slovenije s budućim republikama Jugoslavije, vidjet će se da je

to bilo područje s najvećim postotkom većinskog stanovništva. Do kraja stoljeća, djelovanjem političkih stranaka podijeljenih na konzervativni katolički i liberalni tabor, Kranjska, sa sjedištem u Ljubljani, bila je već slovenska. U Štajerskoj, sa središtem u Grazu (Gradec), slični proces tekao je na selu, dok su gradove zadržali Nijemci. U Koruškoj, sa središtem u Klagenfurtu (Celovec), slovenska se nacionalna granica sve više spuštala prema jugu, ali zato je u Primorskoj Sloveniji, napose u Trstu i Gorici, njihovo učvršćivanje navelo Talijane na jačanje ekstremnog nacionalizma. Borbe su se vodile preko kulturnih društava, privatnog školstva, gospodarskih sukoba i fizičkih obračuna. S popisom u kojem je bila presudna rubrika «jezik komunikacije» što, daka-ko, nije bilo nužno jednako materinskom jeziku, to jest jeziku na kojem je netko odgojen u svojoj obitelji – vršile su se makinacije. I protumađarski protesti u Hrvatskoj koristili su se u Sloveniji kao povod za skupove potpore i protunjemačke demonstracije. No, autori upozoravaju da slovenska strana uglavnom nije shvaćala hrvatsko-srpske sporove u Hrvatskoj. Tako je publika na nekom skupu u Zagrebu 1905. prekinula nastup slovenskih pjevača koji su u svoj program unijeli i nekoliko srpskih pjesama. (46.) Nesporazum s puno jačim posljedicama povezan je s *Riječkom* i *Zadarskom rezolucijom* i hrvatsko-srpskim sporazumijevanjem u kojem se pozivalo na potporu Talijanima u sporu s Bečom, a zaboravilo na Slovence i slovenske nacionalne interese, napose na posljedice mogućega budućeg razgraničenja. (46.) Aneksija Bosne i Hercegovine dala je Slovincima novu nadu da neće biti zaboravljeni u raznim trijalističkim kombinacijama. Čak je Kranjski pokrajinski sabor donio tzv. trijalističku deklaraciju koja je zapravo bila temelj *Svibanjske deklaracije* iz 1917. i u kojoj se poziva na ujedinjenje svih južnih Slavena pod Habsburzima. (49.) Slovenski političari nastojali su u suradnji s hrvatskim, primjerice osnivanjem Hrvatsko-slovenske stranke prava, spriječiti izolaciju Slovenaca između njemstva i talijanstva, dok su hrvatski pravaši pisali i o ujedinjenju hrvatskih pokrajina, imajući u vidu i dijelove Slovenije. (54.)

U Sloveniji se razvila polemika između novoiliraca, spremnih po obrascu ujedinjene Njemačke i Italije ne samo na državno ujedinjenje s Hrvatima i Srbima, nego i na prihvaćanje hrvatskog i srpskog jezika, i onih Slovenaca koji su bili za suradnju, ali ne i za odricanje od jezika i nacionalnosti. Nasuprot novoilircima nastupio je Ivan Cankar s pozivom na jugoslavensku državu ravnopravnih naroda u kojemu bi se ujedinili braća po krvi, bratiji po jeziku, ali po kulturi vrlo različiti narodi. (56.) Sve su stranke, za razliku od drugih područja buduće Jugoslavije, bile na jugoslavenskoj liniji, pa te polemike nisu imale izravnij utjecaj na stranačku djelatnost. Upitno je kakvo je bilo raspoloženje među običnim pukom, gdje su se ispreplitali osjećaji trostruke pripadnosti: nacionalne, pokrajinske i domovinske, tj. slovenstvu, pokrajini i državi, dakle Austriji i dinastiji. (58.)

Borba za slovenski jezik u školstvu, upravi i sudstvu trajala je dugo, a još neposredno prije Prvog svjetskog rata u Kranjskoj je bilo šest gimnazija, dvije njemačke i četiri slovensko-njemačke. (63.) Borba za slovensko sveučilište završena je tek raspadom Austro-Ugarske, a u njezino doba samo su se neki predmeti predavali na slovenskom u Grazu. (64.) Nasuprot državnim obrazovnim institucijama mnogobrojna su znanstvena i kulturna društva nastojala razvijati slovensku strukovnu i znanstvenu terminologiju u svojim strukovnim glasilima i knjigama. U pokrajinskim saborima slovenski jezik bio je ravnopravan s njemačkim samo u Kranjskoj, a s talijanskim u Goričkoj. Svi javni natpisi u Ljubljani bili su do 1908. dvojezični, dok su, primjerice, štajerski gradovi Maribor, Celje i Ptuj imali do propasti Austro-Ugarske gotovo isključivo njemačke natpise. (64.)

Kao što sam naglasio, jugoslavensku ideju su u slovenskoj politici podupirala oba slovenska tabora, konzervativni katolički i liberalni tabor, a praktički su je ostvarivali preko zajedničkih skupova s hrvatskim zastupnicima, točnije dalmatinskim i istarskim u austrijskom Carevinskom vijeću. Njihovo približavanje dovelo je do prekida suradnje s njemačkim strankama ideološke bliskosti. Štoviše, suradnju s njima Janez Evangelist Krek je 1899. ocijenio kao nacionalnu izdaju zahtijevajući savez sa «Srbohrvatima». Međutim, bilo je i onih, primjerice, ljubljanski biskup Anton Bonventura Jeglič, koji su hrvatskim političarima zamjerali jer su zajedničku politiku shvaćali kao mogućnost pohrvaćivanja Slovenaca. U svakom slučaju, već su 1903. u Beč dolazila upozorenja da je Slovincima jugoslavenska država konačni cilj. (45.)

Autori su Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, unatoč njezinu kratkom razdoblju, posvetili pozornost uglavnom prikazom razgraničenja i problemom suvereniteta naglašavajući da su u njoj Slovenci živjeli kao samostalan narod, jer su imali svoju Narodnu vladu na čelu s Josipom vitezom Pogačnikom. Narodna vlada je ukinula dotadašnju pokrajinsku podjelu te politički i upravno ujedinila Sloveniju, iako je nakon talijanske okupacije Trsta, Goriške, Istre i postojnskog okruga obuhvaćala samo dvije trećine sadašnjeg područja Republike Slovenije. Na svojoj prvoj sjednici 1. studenog 1918. donijela je zaključak da je službeni jezik u Sloveniji slovenski. (190.)

Nakon osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca nacionalne granice su se bezobzirno usklađivale s državnima. Tako je u Štajerskoj otpušteno s posla 236 njemačkih nastavnika, a njihova mjesta i mjesta u drugim krajevima zauzeli su 355 nastavnika emigranata iz Italije i 200 slovenskih nastavnika iz austrijske Koruške. Iz Julijske kraji- ne se do 1941. u Jugoslaviju preselilo oko 70.000 Slovenaca i Hrvata. (418., 549.)

Za razumijevanje nastanka Kraljevine SHS posebno je zanimljiv uvid u stajališta najjačih slovenskih stranaka. Nakon što je pod pritiskom prodora talijanskih postrojbi samo liberalna Jugoslavenska demokratska stranka prihvatila prijedlog Pokrajinske vlade za Dalmaciju u Splitu o neodgodivom ujedinjenju, na sjednici Narodnog vijeća u Zagrebu 23. i 24. studenog 1918. i katolička Vseslovenska ljudska stranka (uskoro Slovenska ljudska stranka: SLS) i Jugoslavenska socijaldemokratska stranka pristale su na prijedlog većine prisutnih da se odmah ide na udruživanje. Autori smatraju da je odstupanje od prvobitnih odbijanja zbog straha pred apsolutizmom monarha, čemu se odlučno odupro samo Stjepan Radić, presudilo to što stranački predstavnici u odsutnosti Antona Korošeca nisu imali dovoljno snage da nametnu ideje o republikanskom i federalističkom uređenju. (201.) Očito je da su se u tim presudnim danima ujedinjenja miješala politička načela, osobne sposobnosti, pritisci nositelja centralističkih rješenja i osjećaj nemoći pred talijanskim nadiranjem i otvoreno pitanje granice s Austrijom.

Zanimljivo je da je vlada u pripremama ustava 1921. predlagala da službeni jezik bude srpskohrvatski, a u Sloveniji «slovenski dijalekt», ali da je upravo na prijedlog slovenskog zastupnika ta ideja napuštena. Bogomil Vošnjak, član druge po snazi slovenske stranke Samostojne kmetijske stranke, kao najgorljiviji slovenski zastupnik jugoslavenskog nacionalnog i državnog unitarizma, zastupnik liberalnog načela jedan narod – jedna država, progurao je odredbu da je službeni «srpsko-hrvatski-slovenski jezik». (242.) Dakako, to je bilo u skladu s ustavnom odredbom o «srpsko-hrvatsko-slovenskom narodu». Većina slovenskih stranaka bila je centralistički usmjerenja, a jedine dvije autonomističke bile su najutjecajnija SLS i Narodno socijalistička stranka. (240.) Međutim, unatoč tome, zbog različitih razloga, čak 70% slovenskih zastupnika nije gla-

sovalo ili je bilo protiv ustava prihvaćenog 28. lipnja 1921., što je, nakon hrvatskih zastupnika, bio najveći udio protivnika Vidovdanskog ustava. (246.)

Autori veliki preokret u politici HRSS-a 1925., kad je ušao u vladu i priznao ustav, naglašavaju s dvije bitne posljedice: jačanje kraljeve uloge i razbijanje bloka autonomističko-federalističkih stranaka. (285.) No, nakon HSS-a, uskoro je sličan put odabrao i SLS 1927. kad je ušao u vladu zbog pragmatičnih razloga, ostavši na autonomističkom programu. Tako su za razliku od ostalih u Jugoslaviji, u sustavu oblasnih skupština jedino ljubljanska i mariborska oblasna skupština imale uredbodavne ovlasti sa zakonskom snagom. S te dvije oblasti Slovenci prvi put u povijesti nisu predstavnička tijela vezana uz slovenska područja dijelili s Nijemcima ili Talijanima. (297., 299.)

Šestosiječanjskom diktaturom i uspostavom Dravske banovine Slovenija je prvi put zaokružila svoj nacionalni prostor i dobila upravnu jedinstvenost. (291.-299., 328.) Vođa SLS-a Anton Korošec jedini je vođa neke stranke koji je bio član vlade nakon uvođenja diktature. Nakon što je S. Radić, dakako, nakon atentata u skupštini, odbio ponuđeno mjesto premijera nudeći kralju mogućnost da konačno razriješi hrvatsko pitanje izjavom «ostali su samo narod i kralj», vođa SLS-a postao je prvi i jedini nesrbin koji je dobio mandat za sastav vlade. (298., 315., 317.) Za Korošćeva kratkog mandata konačno su izjednačeni zakoni iz Kraljevine Srbije i Kraljevine Austro-Ugarske. SLS je istupio iz vlade šestosiječanjskog režima neposredno prije proglašenja oktroiranog ustava 1931., a zbog protivljenja ideji o jedinstvenoj jugoslavenskoj naciji. Uskoro, potkraj 1932., nakon zagrebačkih i drugih punktacija diljem Jugoslavije, objavila je tzv. ljubljanske punktacije u kojima SLS zahtjeva autonomiju Slovenije. (339.)

Može se reći da su sve glavne slovenske političke struje, tj. katolička, liberalna i socijalistička, imale svoje predstavnike među federalistima. I dok je SLS kratkotrajno sudjelovao u šestosiječanjskoj diktaturi i kad se pridružio Jugoslavenskoj radikalnoj zajednici (JRZ) postavljao je zahtjeve za federativnim uređenjem države i uspostavu Banovine Slovenije. (342., 361.)

Jedan od ključnih momenata za budućnost Jugoslavije, pokazat će se, je preokret u politici KPJ koja je 1923. nacionalnom pitanju posvetila puno veću pažnju. Tezu o jednom jugoslavenskom narodu prvi su odbacili slovenski komunisti. Prihativši federalistički nacionalni program KPJ je iz tabora unitarističko-centralističkih stranaka prešao u tabor autonomističko-federalističkih stranaka. (273.) Sve do 1935. KPJ je bila za razbijanje Jugoslavije i uspostavu balkanske federacije radničko-seljačkih republika. Tada je pristala na Jugoslaviju, ali pod uvjetom da Hrvati i Slovenci i drugi nesrpski narodi slobodno odluče žele li ostati u federativnoj državi. Promjena je iskazana utemeljenjem Komunističke partije Slovenije (KPS), koja je tada imala oko 250 članova, i Komunističke partije Hrvatske 1937. godine. (311., 387.)

Za razumijevanje povijesti Slovenije važna je rasprava o kulturnoj i jezičnoj samostalnosti slovenstva. Liberalima koji su rješenje nacionalnog pitanja vidjeli u jedinstvenosti s Hrvatima i Srbima suprotstavio se Josip Vidmar. Godine 1932. odbacio je protuslovensko-slobodoumnu skupinu zbog odbacivanja slovenstva, a slovensko-katoličku skupinu zbog svjetonazora. Nasuprot Vidmaru, pjesnik Oton Župančič dokazivao je na primjeru američkog Slovenca Louisa Adamiča, koji je pisao na engleskom, da gubitak jezika ne znači i gubitak slovenskog identiteta. Vidmara je sa stajališta klasne teorije napao 22-godišnji Edvard Kardelj, ali ga je čvrsto podržao u zalaganju da se Slovenci održe kao samostalan narod. Tako je početkom 1930-ih godina slovenska nacionalna

svijest dobila prednost pred jugoslavenskom državnom sviješću. Međutim, u školstvu su te promjene tekle sporije. Nakon što su 1930. u gimnazijama spojeni predmeti slovenskog i srpskohrvatskog jezika, ta su dva predmeta ponovno razdvojena 1938. No, odnos slovenskog prema srpskohrvatskom bio je samo 3 prema 2 sata nastave tjedno. (344., 345., 385., 423.)

Komunisti su nakon napuštanja radikalne klasne politike i pokretanja politike narodne fronte, to jest suradnje sa svim radničkim i demokratskim strankama u borbi protiv fašizma 1935., podvrgnuti interesima SSSR-a, izvršili još jedan preokret i napustili protufašističko narodnofrontovski pokret i 1939. prihvatili obranu pakta Hitler-Staljin. Drugi svjetski rat ocijenili su kao imperijalistički rat, a posebno su prozivali britansko-francuske imperijaliste i izdajničke socijaliste. Međutim, komunisti su postupno ipak opustili pacifističku liniju i počeli naglašavati potrebu obrane domovine i jednako osuđivati oba imperijalizma: fašistički i zapadnodemokratski. No, Kardelj je 1940. na 5. konferenciji KPJ u Zagrebu obranu domovine uvjetovao nužnošću da ona bude «napredna», to jest u interesu revolucije i SSSR-a. (389.)

Okupacijom i raspadom Jugoslavije Slovenci su bili podijeljeni između tri države i bili su kao nacija osuđeni na nestanak, u njemačkom i mađarskom dijelu gotovo odmah. Iz Štajerske su Nijemci od planiranog broja slovenskih intelektualaca iselili njih 98%, a u Gorenjskoj 75%, ukupno nešto manje od 8.000 intelektualaca. (586.)

U poglavlju «Slovenski “građanski” politički tabor i okupacija» daje se vrlo uravnotežena slika bez uobičajenih osuda i prozivanja «fašista» ili «antifašista». Tako se uloga bana Marka Natlačena ne prikazuje iz kuta izdaje, dakle osobe koja sve što čini u ratu čini to zbog namjere da izda svoj narod i zbog svoje koristi, nego upravo suprotno, sve što čini, pa i ono što je u krajnjoj liniji vrlo loše za taj narod i što će mnogi suvremenici osuditi kao izdaju, čini upravo zato da bi pomogao tom narodu. Dakako, kao i kod drugih političara i kod Natlačena u tako široko koncipiranoj knjizi treba zanemariti mnoge manje važne čimbenike, i koncentrirati se na najbitnije. Autori vrednuju sudionike rata sa stajališta koristi slovenskog naroda, s obzirom na štetu koju je trpio ili korist koju je imao. Dakako, treba naglasiti da pojam narod ovdje treba shvatiti u njegova dva značenja da bi se mogla shvatiti sva zamršenost ratnih vremena: narod kao slovenska nacija i narod kao puk, to jest kao skup građana. Naime, ono što u jednom trenutku ide u korist pojedinaca i grupe ljudi, primjerice, intervencije u korist logoraša i zatvorenika, dugoročno s obzirom na suradnju s neprijateljem, može biti štetno za budućnost nacije i države. Autori konstatiraju da u početku okupacije među Slovencima nije bilo nijedne grupe koja bi bila protuslovenski usmjerena. (604.) Dakako, presudan je bio izbor saveznika, a time i konačnog pobjednika koji je pravim izborom dobio gotovo nedodirljivu moralnu premoć. Ipak, nasuprot mogućoj relativizaciji, ne smije se zanemariti da je partizanska i komunistička pobjeda izvojevana nad saveznicima okupatora s njihovim protucivilizacijskim, tj. rasnim i nacionalnim isključivostima, iako im ni sami svojom političkom radikalnošću i odmazdom nad poraženima nisu izbjegli.

Možda upravo osnivanje Protuimperijalističke fronte (PIF), kasnije nazvane Oslobodilačka fronta (OF), sastavljena od komunista i predstavnika kršćanskosocijalističkog sindikata, pripadnika sokola i kulturnih radnika, odražava revolucionarnu orijentaciju KP i njezinih saveznika. Prve godine, 1941., u partizanskim jedinicama bilo je 40% komunista koji su držali sva vodeća zapovjedna mjesta. Dakle, svoje uključivanje u rat nisu zamislili samo kao oslobođenje od okupacije, nego i od kapitalističke gos-

pode. Računali su na revoluciju i u tom smislu zvali su i talijanske i njemačke vojnike da im se pridruže. Tek su ih Kominternina upozorenja potkraj lipnja i u početku srpnja 1941. uputila u okvire isključivo oslobodilačkog rata. Dakako, treba dodati, samo na deklarativnoj razini. Od tada su javno neprijatelji isključivo fašisti, a ne više imperijalisti, što se od srpnja iskazivalo i promjenom imena PIF-e u OF. Ona se u rujnu proglasila za jednog predstavnika Slovenaca. (609., 616., 629.) Međutim, najbolji pokazatelj pravih odnosa između saveznika u OF bila je Sigurnosno-obavještajna služba (Varnosno-obveščevalna služba - VOS) koja je bila neposredno vezana s CK KPS, a ne s OF-om, kao i podatak da su svi politički komesari, njihovi zamjenici i velika većina zapovjednika bili komunisti. (617.)

U Ljubljanskoj pokrajini pod Kraljevinom Italijom mnogi su svećenici najprije sa simpatijom gledali na pojavu partizana, da bi nakon talijanskih progona biskup Gregorij Rožman u listopadu 1941. osudio «podvige raznih oslobodilačkih pokreta nerazumnih ljudi», napose stoga jer je sve više primjećivao komunističke značajke partizanstva. Nakon što su partizani ubili nekoliko svećenika, u osudi je bio sve radikalniji. Za razliku od ljubljanskog i lavantinskog biskupa u Mariboru, tršćanski biskup i gorički nadbiskup, Talijani po narodnosti, bili su fašistički simpatizeri, iako solidarni s patnjama slovenskih vjernika. No, zato su slovenski svećenici u Primorju, borci za očuvanje slovenskog jezika u crkvama i slovenski identitet pod Italijom, bili izrazito jugoslavenskog usmjerenja i uz OF. (628.)

Radikalna borba i revolucionarna ikonografija te represalije okupatora uznemirili su predstavnike političkih skupina izvan OF. Podjela na dva antagonistička tabora bila je sve veća, a optužbe, primjerice pripadnika katoličkog društva Straže pod vodstvom Lamberta Erlicha, na račun komunizma OF-a bile su sve oštrije. Iako je KP protupartizanski tabor optuživala za nacionalnu izdaju, nazivanje toga protupartizanskog tabora «bijela garda» po sovjetskom uzoru, otkriva da mu je pridavala prije svega proturevolucionarni značaj. Dolomitskom izjavom, potpisanom 1. ožujka 1943. u Polhograjskim Dolomitima nadomak Ljubljani, KP je preuzela potpuni monopol u OF i jedina je zadržala svoju posebnu organizaciju. Tvrdnja da je za slovensku nacionalnu budućnost jedini pravi put koji je učinio ruski narod, do kraja je otkrila da su za partizanski pokret revolucionarne namjere imale istu važnost kao i oslobođenje (630., 635., 670.) Autori jasno naglašavaju da OF zapravo nije bila koalicija stranaka, nego jedinstveni pokret i organizirana politička snaga u kojoj je sve važnije položaje držao KP. (832.)

Osim ideoloških i političkih razloga jedna od vrlo bitnih motiva opredjeljivanja između dviju strana je i čisto egzistencijalni: strah pred represalijama okupatora, veliki teret uzdržavanja partizanske vojske, revolucionarne mjere partizana i nasilje okupatora. (656.) Složenost odnosa u Sloveniji, koje je starija historiografija rado pojednostavljivala prema mjeri pobjednika, pokazuje slučaj već spomenutoga vođe borbenoga katoličkog udruženja L. Ehrlicha, koji je u travnju poslao spomenicu Vatikanu s oštrom kritikom Talijana i sila Osovine tvrdeći da je njihov konačni cilj potpuno uništenje slovenstva. Već u svibnju 1942. VOS ga je smaknuo u atentatu. (656.) I slovenski četnici pod vodstvom majora Karla Novaka nastojali su voditi borbu protiv obje strane, ali pritisnuti nadmoćnim partizanima sklopili su dogovor s Talijanima koji su ih opskrbljivali s materijalom. (656.) Sličan put su prošle tzv. seoske straže (vaške straže) nastale u okolici Ljubljane, Notranjskoj i Dolenjskoj, zbog samoobrane od represalija partizana i Talijana, da bi prihvatili ulogu isključivo protupartizanskih jedinica u obrani svojih sela i od dobrovoljačkih postali gotovo regularne jedinice. Smatrali su ih jedinicama

za proturevolucionarnu preventivu. No, na izričit zahtjev Talijana ostale su međusobno nepovezane. Konačno su od njih formirali Milizia volontaria anticomunista (MVAC). Najviše su bili pod utjecajem SLS-a, zapravo organizacije Slovenske legije koja se širila preko stranačkih tijela SLS-a, te Slovenske zaveze, ne baš čvrste nadstranačke organizacijske forme JNS-a i SLS-a, tj. liberala i katoličkog kruga, koji su barem formalno priznavali vrhovno zapovjedništvo D. Mihailovića. Zato je s njima računao i Novak pokušavajući ojačati četničke odrede 1943. Međutim, Zaveza je na njega gledala sa sumnjom zbog njegova jako izraženog «jugoslavenstva» i veza s Talijanima. Može se zaključiti da su jedni i drugi našli zajedničke kratkoročne, ali ne i dugoročne ciljeve. (660.) I revolucionarna i proturevolucionarna strana očekivale su talijansku kapitulaciju, s time da je dolazak zapadnih saveznika priželjkivala samo proturevolucionarna strana. Seoske straže, zapravo MVAC, su se zato u srpnju 1943. proglasile za Slovensku narodnu vojsku (SNV). (684.)

Uvjerljivo je opisan položaj proturevolucionarnih sila, zapravo SNV, koji su se pod udarom puno jačih partizana i žestine njihova obračuna sa zarobljenicima, ali i brzog prodora Nijemaca i s obzirom na ocjenu vodstva SLS-a da razlozi za protupartizansku i protukomunističku borbu ostaju, zatekli pod okriljem novog, njemačkog okupatora. Ta promjena je bila presudna za skoro stvaranje Slovenskog domobranstva, gdje se angažirao dotadašnji ljubljanski gradonačelnik general Leon Rupnik, a samo početno neki predstavnici SLS-a. Do kraja ljeta 1944. Slovensko domobranstvo imalo je 13.500 vojnika. Njihovu promidžbenu protukomunističku djelatnost podržalo je i Katolička crkva, a gorki okus ostavili su mnogi koji su se zbog oportunitizma prema Nijemcima, svojim organizatorima i zapovjednicima, koristili nacističkom ikonografijom. Opet, kao i u slučaju MVAC-a, pokazalo se da svaka strana traži svoju korist i teži k svojim posebnim ciljevima, a u vodstvu SLS-a naglašavali su da su njemačku stranu izabrali zbog protukomunističkih i egzistencijalnih razloga. (698., 702.)

Osim vrlo kompliciranih odnosa među proturevolucionarnim snagama, autori su dobro opisali i svu složenost stanja nakon talijanske kapitulacije. Rupnikova pokrajinska uprava predstavljala se kao nositelj slovenske suverenosti i slovenstva uopće. Nijemci su formalno priznavali talijansku suverenost, pa čak i liru kao platežno sredstvo, ali su inzistirali na Rupniku kao voditelju Ljubljanske pokrajine. (692.) Svu kaotičnost stanja još više komplicira stanje u Primorskoj i Gorenjskoj s njihovim posebnostima u organiziranju proturevolucionarnih jedinica, ukupno s 4.500 ljudi. U Štajerskoj, koju su nacističke vlasti smatrale njemačkom, jedina nepartizanska snaga bili su četnici. Šteta što autori ne navode njihov broj. No, poznato je da je 1944. u Sloveniji bilo 12.000 komunista, od toga njih 6.000 u partizanskim jedinicama koje su imale oko 30.000 boraca. (709., 732.)

Možda je ključno objašnjenje položaja Slovenije u SFRJ tvrdnja da se njezino područje nakon 1945. u odnosu na Dravsku banovinu povećao gotovo za 28%, a da je Slovencima u sklopu federativnog uređenja omogućen razvoj vlastite državnosti. (813.) Autorima se može uputiti primjedba što nisu definirali što je to «slovensko narodno-sno ozemlje», tj. slovensko etničko područje. S obzirom na mješoviti sastav graničnih područja između dviju ili više različitih nacija pitanje je, zapravo, čiji je to etnički prostor. Najbolji kriterij određivanja nacionalnog područja, prema današnjim kriterijima, isključivo je kriterij državnih granica. Iza državnih granica možemo govoriti uglavnom o manjinama.

Autori na mnogim mjestima prate odnos Slovenaca prema ostalim narodima ili područjima Jugoslavije. Već Kidričev članak u glavnom glasilu NOP-a *Slovenski poročevalec* iz lipnja 1944. «Već jugoslovanstva» u kojem je osudio premalo zanimanje za sve ono što se događa iza slovenskih granica i okružnica OF-a iz istog mjeseca, govori da su jugoslavenski i slovenski komunisti bili zabrinuti za cjelinu jugoslavenskog prostora. Zanimljivo je da taj napad pada kratko vrijeme prije otvorenog napada na A. Hebranga u Hrvatskoj. Očito je vrijeme velike samostalnosti republičkih političkih i vojnih vodstava, što je uvjetovano teškim vojnim i komunikacijskim prilikama, prolazilo. Autori primjećuju sve veći naglasak vodstva na jugoslavenskoj zajednici i njegov strah pred separatizmom, a zaključuju da je ta osjetljivost prema samostalnim koracima još jače izražena prema Hrvatskoj. (715., 758.)

Jedna od čvrstih okosnica koje se drže svi istraživači Jugoslavije problem je kulturnih ili civilizacijskih razlika između naroda koji su se ujedinili. Ne mogu se upustiti u to koji bi pokazatelji morali biti uključeni u takvu raščlambu, ali osim nacije, jezika i vjere, razlika se može prepoznati ili mjeriti visinom materijalne razvijenosti, što bi obuhvatilo pitanje tehnike i tehnologije, dakle sredstava za rad i radnih vještina u svim granama proizvodnje i usluga, i razlike u kulturnoj razvijenosti, napose pismenosti. Iako je to provjerljivo mjerilo uspješnosti, ono, dakako, ne podrazumijeva vrijednosnu ocjenu. U svakom slučaju, Slovenija je u novu državu ušla s golemom prednosti od 90% pismenosti. Iza nje su bile nekadašnja banska Hrvatska i Vojvodina sa 65%, Dalmacija s 30%, a na dnu su bile Bosna i Hercegovina, Makedonija i Kosovo s 20% pismenosti. (415.)

Česti problem vezan uz istraživanje prošlosti Jugoslavije je i pitanje je li bilo gospodarskog iskorištavanja jednih republika na račun drugih republika. Za razdoblje neposredno nakon rata, osim podataka o izravnoj pomoći u izgradnji industrije u ostalim republikama, autori donose podatke koliko je Slovenija davala nacionalnog dohotka godišnje od 1947. do 1953. Autori zaključuju da je Slovenija bila najopterećenija republika. Šteta što nisu upozorili i na neke druge ocjene, napose nekih ekonomista, koje takve podatke stavljaju u širi kontekst iz kojeg se vidi da gospodarski odnosi, a napose pitanje tko je koga iskorištavao, nisu tako jednosmjerni. Međutim, važan je prikaz nezadovoljstva u Sloveniji koji dovodi u pitanje idilično prikazivanje međurepubličkih i međunacionalnih odnosa koji su još do nedavno prevladavali u historiografiji. Kidrič je protivnike centralizma, one koji su mrmljali protiv prelijevanja sredstava iz Slovenije i investiranja u drugim republikama na račun slovenskog dohotka, označio kao šoviniste, separatiste i reakcionare. Prema njihovom mišljenju, Slovenija «radi za druge, a sama nema ništa od toga». (873., 881.)

Veliki korak slovenska historiografija učinila je na planu istraživanja žrtava rata ili zbog njega. Poimence su zbrojene 94.012 žrtve, što je 6,3% stanovništva. Od toga je dvije trećine stradalo u ratu, a jedna trećina u poslijeratnim nasilju. U Prekomurju, koje je bilo pod mađarskom okupacijom, stradalo je 2% stanovništva, a u Ljubljanskoj pokrajini čak 9%, što bi, izdvojeno promatrano, bilo za 2% više u usporedbi s cijelom Hrvatskom. (795.) Nije jasno zašto se koristi izraz «vojno hudodelstvo» umjesto puno prikladnijeg «vojni zločin». Pojam «hudodelstvo» ipak ima šire značenje od pojma «zločin». (789.)

Zbunjuje dio interpretacije poslijeratnih protukomunističkih i projugoslavenskih oružanih skupina. Citirajući pripadnika Ozne Zdenka Zavadlava koji pronalazi ono što je zajedničko partizanima i križarima autor se suprotstavlja zaključku da su bili na sličan

način organizirani i da su i jedni i drugi imali potporu među stanovništvom. Autor smatra da su se partizani ipak borili protiv okupatora, a da su oružane skupine Matjaževa pokreta imali i značajke terorističkog pokreta. Međutim, to tumačenje ne bi smjelo diskvalificirati križare, barem ne samo to. Konačno, u istoj se knjizi spominju smaknuća protivnika ili neistomišljenika partizanskog pokreta koje je teško neimenovati terorističkim. (864.)

Za hrvatskog čitatelja bit će posebno zanimljiva obrada dijelova slovenske povijesti koji izravno dotiču jugoslavensku, pa time i hrvatsku povijest. Od važnih i utjecajnih osoba iz Hrvatske ili Hrvata tu su Vladimir Bakarić, Đuro Basariček, Josip Broz Tito, Ante Ciliga, Savka Dabčević Kučar, Andrija Hebrang, Branko Horvat, Miroslav Krleža, Vladko Maček, Ante Mandić, Ante Marković, Stipe Mesić, Branko Mikulić, Ivan Mišković, Milan Mišković, Ante Pavelić (zubar), Ante Pavelić (ustaški poglavnik), Milka Planinc, Svetozar Pribičević, Marija, Pavle i Stjepan Radić, Ivan Ribar, Ivo Lolo Ribar, Salaj Đuro, Alojzije Stepinac, Frano Supilo, Ante i Mile Starčević, Franjo Šeper, Martin Špegelj, Mika Špiljak, Andrija Štampar, Ivan Šubašić, Juraj Šutej, Ante Tresić Pavičić, Mika Tripalo, Ante Trumbić, Franjo Tuđman, Vladimir Velebit i Josip Vrhovec. No, po zastupljenosti od ostalih izdvajaju se Ante Trumbić, Svetozar Pribičević, Vladko Maček, Ivan Šubašić, J. Broz Tito, Alojzije Stepinac, Ante Marković, Stipe Mesić i Franjo Tuđman, ovdje navedeni prema kronološkom redu.

U dijelovima u kojima su obuhvaćene 1970-te godine do izražaja su došle i neke površne ocjene u vezi s Hrvatskom. Točno se naglašava važnost nacionalnog pitanja u Hrvatskoj. No, autori tražeći razlike između republika dodaju da je taj pokret u Hrvatskoj imao «nacionalistički izraz». S obzirom na to da su uvriježeni izrazi *nacionalizam* i *šovinizam* gotovo sinonimi – bolje bi bilo da riječ *nacionalizam* ima jednaku težinu kao riječ *patriotizam* i tada bi *nacionalizam* imao pozitivno značenje za razliku od *šovinizma* – ta ocjena ima jak negativni prizvuk. Površnost se iskazuje i isticanjem potpore oporbi od emigracije, za koju je karakteristična ustaška ideologija. (1058., 1064., 1070.) Naime, autori puštaju čitatelja da metodom asocijacije sam dođe do zaključaka, a moguće je da će neinformiran čitatelj povezati podatke asocijacijom: nacionalno – nacionalističko – ustaško – fašističko. Kao da autori ne primjećuju da je krajnji rezultat slovenskog i hrvatskog izmicanja Jugoslaviji isti. Bez obzira na to što takav put ni SKH ni SKS nisu željeli, jer su oba vodstva bez dvojbe bili projugoslavenski, on ih je od 70-ih godina i njihovom zaslugom vodio, doduše u duljem razdoblju, do osamostaljenja. Treba naglasiti da bi se ustaštvo nakon 1945. moglo svesti na hrvatsku državnost, protujugoslavenstvo i protusrpstvo te protukomunizam inspiriran tradicionalnim vrijednostima. Dakle, ako je to uopće neki ideološki sustav, to su njegove krajnje granice. Ostalo se svodi na pitanje metode borbe za osamostaljenje, koje zbog spremnosti nekih emigrantskih organizacija za oružanu borbu, potpuno u neskladu sa stvarnim prilikama u Jugoslaviji, naglašavanjem simbola NDH, a i zbog same činjenice da je riječ o protivnicima pobjednika u Drugom svjetskom ratu, mnoge neizbježno asocijaju na fašizam.

Međutim, autori nisu prepoznali da je jedina bitna razlika između Hrvatske i Slovenije to što je situacija u Hrvatskoj radikalizirana upravo zbog smještaja Hrvatske u hrvatsko-srpskom prostoru i uloge srpske manjine, a to je nužno svaku ideju o većoj hrvatskoj autonomiji guralo u «nacionalizam» i «separatizam». Te bi se razlike mogle prikazati gotovo brojčano precizno. Krivulja radikalizma ubrzano bi rasla od nacionalno homogene i, s obzirom na jugoslavenske državne granice, rubne Slovenije, u kojoj bi nacionalizam dobio, da se izrazim sportskim rječnikom, malo bodova, preko Hrvatske s puno

bodova, do Bosne i Hercegovine, u kojoj su nacionalističko-separatistički bodovi gotovo neizbrojivi i gdje se pokazao krajnji rezultat 20 godina kasnije. Ukratko, usporedbom prilika u Sloveniji i Hrvatskoj trebalo je puno jače naglasiti specifičnosti nacionalne strukture u Hrvatskoj, napose zbog ne tako brojne, ali na granicama Hrvatske raspoređene i utjecajne srpske manjine. Njezin utjecaj temeljio se na izraženijoj državnosti. Isto tako, važan je geopolitički položaj Hrvatske i BiH u odnosu na središnju jugoslavensku republiku Srbiju. Sve to je utjecalo na različit pristup republičkih vodstava Slovenije i Hrvatske. Svu osjetljivost nacionalnih odnosa, ali i nedodirljivost partijskih istina, primjerice, ilustrira sudska osuda F. Tuđmana u kojoj se naglašava njegov nacionalizam, pa je osuđen na zatvor i zbog sumnje u broj jasenovačkih žrtava, tada službeno branjenih 600.000 do 700.000. Dakle, pojam «nacionalistički pogledi», onako kako ga se uglavnom shvaća, ipak malo blijedi kad se objasni vrijeme i prostor u kojemu se nešto dogodilo. Dodajmo tome i to da su među Tuđmanovim najbližim suradnicima na najvišim državnim položajima 1990. - 1991. bili suradnici za koje se ne može reći da su bili nacionalističko orijentirani u uobičajenom smislu riječi (Josip Boljkovac, Slavko Degoricija, Stipe Mesić, Josip Manolić), a koji su tek kasnije otpali iz HDZ-a zbog sukoba s članovima stranke proizašlim iz emigrantskih ili protukomunističkih krugova. Sve to govori o nužnosti iznijansiranije slike i pažljivijeg baratanja s pojmovima.

Isti je slučaj s danas već gotovo općeprihvaćenom tvrdnjom o dogovoru Milošević-Tuđman u Karađorđevu u ožujku 1991. o podjeli Bosne i Hercegovine. Šteta je što su preuzete površne ocjene, a da se nije uvidjelo da je tek nakon tzv. dogovora došlo do napada na Sloveniju i Hrvatsku, koja je bila pravi Miloševićev cilj. Kako zamisliti podjelu Bosne i Hercegovine uz tada već podijeljenu i ispresijecanu Hrvatsku, koja već nekoliko mjeseci nije kontrolirala svoja istočna područja, najvećim dijelom upravo uz BiH, i koja je vrlo teško održavala veze sa svojim južnim krajevima, tj. Dalmacijom. To bi značilo da Milošević nudi puno manje, iako drži u rukama puno više i to upravo ono što je i zacrtano u velikosrpskim planovima?! Osim toga, autori iznenađuju tvrdnjom da je sastanak Tuđman-Milošević bio tajni sastanak, iako su o tome izvješćivali mediji. (1312., 1424.) Na žalost, premalo se naglašava da je s Tuđmanove strane riječ o naporu da se izbjegne rat, iako je jasno da je u svojim političkim kombinacijama zaista razmatrao različite varijante podjele u sklopu BiH te njezinu podjelu. No, a to je bitno naglasiti, nikako ne izravnim suprotstavljenjem međunarodnoj zajednici da se pronađe najbolje rješenje. Dakako, svaka je strana tražila najbolje rješenje prije svega za sebe.

Nedovoljno diferencirano, pomalo nespretno, spominje se i sukob hrvatskih i srpskih paravojnih formacija, iako je s hrvatske strane riječ o regularnim jedinicama MUP-a i jedinicama dobrovoljaca u borbi za Republiku Hrvatsku, tj. za legalnu i legitimnu vlast. (1368.)

Koliko je pitanje nacionalizma rastezljiv pojam pokazuju autori kad opisuju borbu za veće poštovanje slovenskog jezika u javnosti. (1080.) Podsjećaju da je puno veći odjek imala hrvatska deklaracija o položaju hrvatskog jezika, ali u tom slučaju, iako bi to bilo na tragu ocjene 1970-ih u Hrvatskoj, ne govore o nacionalizmu. Da je ocjena iz 1970-ih dana olako vidi se i iz prikaza slovenskog i hrvatskog osamostaljivanja. Ako bi na tim mjestima bili rabljeni isti kriteriji, onda bi ono što se događao 1971. u Hrvatskoj bila «mila majka» prema 1980-ima i 1990-ima u i oko Slovenije. Pa i sami autori ilustriraju osude Slovenije od centralističkih i velikosrpskih krugova s karikaturom iz srpskog tiska koja osuđuje Sloveniju upravo zbog nacionalizma. (1173.) Uvjeren sam da bi se autori izdignuli iznad priklanjanja nekim uobičajenim interpretacijama

da su imali mogućnosti više se pozabaviti Hrvatskom, pri čemu bi slučaj Slovenije iz 1990-ih poslužio kao čvršće metodološko uporište.

Konstatacija da je J. Broz Tito neko vrijeme podupirao hrvatsko vodstvo, a da suprotno tome uopće nije podupirao slovensko i srpsko liberalno vodstvo, izazvat će posebno zanimanje. (1070.) Pred čitateljem se nižu prikazi razigranoga političkog života u Sloveniji: prvo glasovanje protiv plana u saveznoj skupštini, javno pismo s upozorenjem o ugroženosti slovenskog jezika, cestna afera, događaji 1968. i studentski pokret, smjene Stane Kavčiča, zahtjevi za uvođenje slovenskog u JNA i slučaj 25 zastupnika u slovenskoj skupštini govore o počecima otopljanja političkog života te unošenja oporbenih elemenata u javnost, iako ponekad s «lijevijih» stajališta od lijeve vlasti. (1053., 1059., 1061., 1071.-1074., 1078.) Dok su protesti protiv zapostavljanja slovenskog jezika u korist hrvatskog ili srpskog, napose na TV-u, kinematografima, uputama na proizvodima, u saveznim tijelima i saveznim dokumentima prošle bez veće reakcije, slična akcija u Hrvatskoj izazvala je političku protuakciju najvećeg opsega. I to govori o posebnom položaju Slovenije u odnosu na Hrvatsku, dakako, najviše zbog razlika u njihovim nacionalnim strukturama stanovništva i nejednakim posljedicama za stabilnost države.

Prikaz događanja u 1980-im godinama u poglavlju «Razhajanja po Titovi smrti» velik je korak naprijed u odnosu na dosadašnju historiografiju i to ne samo slovensku. Nasuprot događajima u Srbiji, koja karakteriziraju težnje za promjenom Ustava iz 1974., jačanje Srbije na račun autonomnih pokrajina i samostalnosti drugih republika, u Sloveniji su naglašavali slovensko nacionalno pitanje s tendencijom daljnjeg jačanja republičkih kompetencija. Ako bi netko ipak pronašao sličnost s obzirom na to da je riječ o suprotstavljenosti dvaju nacionalnih programa, velike razlike pojavljuju se i u tome da su se u Sloveniji u punoj većoj mjeri iskazivale težnje za pluralizmom, a napose za jačanjem ljudskih prava i civilnog društva.

Smatram da je prikaz događaja koji su neposredno prethodili ratu za neovisnost i osamostaljivanju predetaljan za sintetički pristup. Kao da je prevladala logika da što se više približavamo vremenu pripovijedanja, to će više biti zainteresiranih, pa je logično da se da veći prostor tom razdoblju. Osim toga, prikaz događaja u Sloveniji i Jugoslaviji, bez podsjećanja što se istodobno događalo na cijelom komunističkom Istoku ne daje dovoljno široku sliku da bi se oni shvatili do kraja. Ipak je urušavanje komunizma i bipolarnog svijeta bio jedan od presudnih procesa koji su vodili k jednakom procesu i u Jugoslaviji, predvođeni Slovenijom. Bojim se da neće svakom čitatelju biti razumljiv govor Milana Kučana koji je na kongresu SKS u prosincu 1989. rekao da je SKS jedina komunistička stranka na vlasti koja se odlučila za stranački pluralizam i demokratske izbore bez pritiška bijesnog naroda. (1195.) Prigovor se može uputiti i dijelovima tekstova o gospodarskoj politici u 1980-im godinama, koja će s obzirom na usko ekonomskoj analizi vjerojatno mnogim čitateljima biti manje zanimljiva.

Iako sam u ovom časopisu o tome nedavno pisao, čini se da treba uporno ispravljati ukorijenjena pogrešna tumačenja o uvođenju samoupravljanja. I u ovoj knjizi se Upute o osnivanju i radu radničkih savjeta državnih privrednih poduzeća od 23. prosinca 1949. povezuju s uvođenjem samoupravljanja. Međutim, uvođenje samoupravljanja započelo je s Osnovnim zakonom o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva iz lipnja 1950. Radnički savjeti uvedeni na temelju spomenute upute bili su samo jedan u nizu institucionalnih oblika za

mobilizaciju radnika s kojim je nova vlast nastojala povećati produktivnost rada, a tek se u vezi s radničkim savjetima ozakonjenih 1950. može govoriti o počecima samoupravljanja. Dakle, suprotno tvrdnjama jugoslavenskih komunističkih ideologa i starije historiografije, nije postojao nikakav kontinuitet između radničkih savjeta u 1949. i u prvoj polovici 1950. s onima koji su osnivani nakon lipnja 1950. (962.) Spominje se i netočna tvrdnja o prisluškivanju Josipa Broza Tita, što se tobože razotkrilo u vrijeme Brijunskog plenuma 1966. (1041.) To je, na alost, isto kao i u prethodnom slučaju opće prihvaćena tvrdnja u historiografiji. Smatram da je Selim Numić, pomoćnik saveznog sekretara Sekretarijata za unutrašnje poslove i načelnik IV. uprave Udbe, zadužene za tehničke poslove, svojom knjigom uvjerljivo dokazao da su to bile samo lažne optužbe. Očito je J. Broz Tito procijenio da se koncepcijski sukobi s A. Rankovićem najlakše rješavaju lažnim optužbama koje su zahtijevale odlučan postupak. (Vidi moj prikaz knjige S. Džaje: *ČSP*, br. 3./2005., 829.-832.)

Uz to, prisutno je nerazumijevanje razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika. Tako se, primjerice, tumači slovenska varijanta imena Udbe, pa se kaže da je riječ o srpskoj i hrvatskoj riječi «bezbjednost». Hrvatska riječ je *sigurnost*, koja je i bila u službenom nazivu u Hrvatskoj nakon reforme Udbe 1966. (846.) No, kad već spominjem pogreške spomenut ću i da je korišten pogrešan lokativ «u Farkašićima», jer bi to podrazumijevalo da se selo pokraj Petrinje zove Farkašići, a ne Farkašić. (394.) Osim toga, Perjasica, gdje je talijanski general M. Robotti doživio poraz, nije u Lici, nego na Kordunu, a selo u Istri nije Koromači-Baškini, nego Koromači-Boškini. (654., 826.) Potkrala se i tiskarska pogreška, pa je umjesto 16. siječnja, ispadanjem prve brojke ispalo da je Jugoslavija ukinula ratno stanje s Austrijom 6. siječnja 1951. (915.)

Možda je suviše naglašavati da su autori svoj rad temeljili na arhivskom istraživanju, korištenju objavljenih izvora kao i analizi stotina naslova koji su predstavljeni na nevjerojatnih 92 stranice popisa knjiga i članaka. Mnogobrojni podaci skupljeni su i u tablicama. Uglavnom su obuhvaćeni rezultati popisa stanovništva, demografska istraživanja, nacionalna struktura državnih tijela i političkih organizacija, a najviše SK i JNA. Isto tako, uključeni su mnogobrojni statistički pokazatelji gospodarskog i kulturnog razvoja Slovenije i Jugoslavije, odnosa između razvijenosti i brzine razvoja republika, kao i odnosa prema zemljama u okruženju. Knjiga sadrži 33 zemljovida i 73 grafikona i tablica, što je čini još preglednijom i pogodnom za višekratno čitanje i brzo traženje važnih podataka. Dobro je da postoje kazala, pa i slikovnih priloga, ali je nejasno zašto nema kazala zemljopisnih pojmova. Na žalost, manjka i popis kratica, koji je u tako opsežnom tekstu nužan.

Zaključujem: *Slovenska novejša zgodovina* ne može se pročitati odjednom, nego je to knjiga kojoj se čitatelj može uvijek vraćati tražeći raznovrsne teme, pouzdane podatke i dobre interpretacije. Slovenski su povjesničari pokazali kako se mogu složeni povijesni događaji opisati i objasniti objektivno i nepristrano te približiti svakom čitatelju. U tom smislu suradnici Inštituta za novejšo zgodovino, uz navedene manje kritičke primjedbe, napravili su odličan posao. Pothvat, koji su oni izvršili u razdoblju od prve inicijative 1997. do izlaska knjige 2005., hrvatskim povjesničarima, napose onima na srodnom Hrvatskom institutu za povijest, tek predstoji.

ZDENKO RADELIĆ

The Gypsies during the Second World War: Final Chapter, ur. Donald Kenrick, Hertfordshire, 2006. str. 265.

Šezdesetak godina nakon završetka Drugoga svjetskog rata može se slobodno reći kako je znanstveno istraživanje stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu na području Europe tek na početku. Postoji manji broj djela u kojima se nakon 1945. posebno obrađuje stradanje ove najveće europske manjinske skupine. Donald Kenrick i Grattan Puxon izdali su 1972. knjigu *The Destiny of Europe's Gypsies*, koja se smatra prvom znanstvenom studijom o genocidu nad Romima. Zanimljiv je primjer Christiana Bernardeca, koji 1979. naslovljuje svoje djelo *L'holocauste oublié: le massacre des Tsiganes (Zaboravljeni holokaust, izdano 1980. u Zagrebu)*, a u kojem napominje manjak zainteresiranosti znanstvene i šire europske (svjetske) javnosti. U 1980-im izdaju se značajna djela Iana Hancocka *The Pariah Syndrome* i Jeana-Pierrea Liégeoisa *The gypsies illustrated history* (London, 1986.) i *Gypsies and Travellers* (Strasbourg, 1987.). U sljedećem desetljeću povećava se znanstveni interes za ovu problematiku što potvrđuje izdavanje sljedećih djela: Donald Kenrick i Grattan Puxon, *Gypsies under Swastika* (Hatfield, 1995.), Betty Alt i Sylvia Folts, *Weeping violins. The Gypsy tragedy in Europe* (Kirksville, 1996.), Michael Zimmermann, *Rassenutopie und Genozid* (Hamburg, 1996.), Gunter Lewy, *The Nazi Persecution of the Gypsies* (Oxford, 2000.). Unutar *Interface Collection* izdaje se 1997. prvi svezak knjige *The Gypsies during the Second World War: From 'Race Science' to the Camps* (Hatfield, 1997.), a dvije godine kasnije pod uredništvom Donalda Kenricka drugi svezak *The Gypsies during the Second World War: In the Shadow of the Swastika* (Hatfield, 1999.). Napomenuo bih kako se u hrvatska historiografija nije pomnije, niti kontinuirano, proučavala ova tematika, no poticaj za takva istraživanja je dala knjiga Narcise Lengel-Krizman *Genocid nad Romima - Jasenovac 1942.* (Jasenovac – Zagreb 2003.).

Prije nekoliko mjeseci izdan je treći svezak *The Gypsies during the Second World War: Final Chaptera*, koji je izdalo University of Hertfordshire. Ovaj svezak uredio je Donald Kenrick, a čine ga radovi trinaestero znanstvenika. Djelo je podijeljeno na dva dijela: „The Killing fields“ i „The Aftermath“. Donald Kenrick piše u „Predgovoru“ kako je cilj ovog dijela iznijeti «...globalnu viziju našega znanja o genocidu...». U „Uvodu“ se donosi kratak osvrt na progon Roma od 1933. do 1945. te navodi kako je bilo 500.000 romskih žrtava za vrijeme tog rata.

Prvi dio knjige je sastavljen od sedam radova o povijesti Roma u nekoliko europskih država za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Milena Hübschmannova u radu «Roma in the so – called Slovak State (1939. – 1945.)» piše, na temelju skupljenih svjedočanstva Roma i dostupne literature, o položaju romskog stanovništva na području slovačke države za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Ona navodi kako Romi nisu bile žrtve genocida, već su bili diskriminirani i progonjeni. Rome je od potpune likvidacije za vrijeme rata spasila neuniformiranost direktiva i prakse među državnim i lokalnim vlastima. Slovačke vlasti su zabranile njihovo kretanje, život u gradovima i selima. Zatim je jedan dio Roma bio deportiran u nacističke logore, dok su drugi bili unovačeni u slovačku vojsku i radne skupine ili su se pridružili antifašističkom pokretu. Katalin Katz je svoj rad „The Roma of Hungary in the Second World War“ temeljio na originalnim svjedočanstvima sa šezdesetak preživjelih Roma iz svih dijelova Mađarske. On piše kako je položaj Roma u ovom razdoblju bio obilježen progonima, deportacijama u nacističke logore, ograničenjima u kretanju, popisivanjem, novačenjem u vojsku i radnim brigadama i deportacijama u logore poput onog u Komárnu. Dolaskom profašističke struje pod Szálašijem na vlast u Mađarskoj u listopadu 1944., započeo je nasil-

niji rasistički teror koji je bio usmjeren i protiv Roma. Zanimljivo je kako su mađarske vlasti tek polovinom 1980-ih dopustile Romima obilježavanje njihova stradanja. Dennis Reinhartz u radu „The genocide of the Yugoslav Gypsies“ analizira na osam stranica teksta stradanje Roma na području Jugoslavije. Tako za područje Makedonije i Crne Gore navodi da su tamo Romi više bili diskriminirani, a tek manji dio njih je stradao (od toga najviše na bugarskim okupiranim područjima Makedonije). U Srbiji su ubrzo nakon uspostave Nedićeve vlasti bile primijenjene rasne odredbe kojima je imovina Roma bila konfiscirana, a oni sami bili oštro progonjeni. Autor posebno navodi masovna nacistička pogubljenja Roma kao odmazdu na akcije partizana i četnika te njihovo deportiranje u logore. Reinhartz procjenjuje kako je tada na tom prostoru stradalo oko 20.000 Roma. Za području Slovenije navodi kako je tamo stradalo malo Roma jer je većina bila odvedena u talijanske logore. Najviše prostora posvećuje njihovom stradanju u NDH, gdje je bio proveden proporcionalno najveći genocid Roma (npr. 30.000 Roma ubijeno je u Jasenovcu). Autor analizira povezanost ustaške ideologije sa stajalištima Starčevića i Franka te oštro kritizira Tuđmanov neuspješan pokušaj „zamagljivanja povijesti“ Balkana. Ted Hanisch u sljedećem radu „Norway – The final solution is planned“ analizira pokušaj norveških državnih vlasti za potpuno uklanjanje Roma i Putnika iz države. Naime, u drugoj polovini 1943. dio je norveških vlasti predlagao iskorištavanje nomadskog dijela stanovništva, među kojima su bili i Romi, za rad. Pritom se predlagao njihov smještaj u logore i sterilizacija, no provođenje ovih planova spriječio je završetak rata. Donald Kenrick u radu „Resistance“ ukratko analizira na koje su se sve načine Romi odupirali nacističkim progonima u mnogim europskim državama. Romi su, iako u manjem broju, sudjelovali u mnogim antifašističkim pokretima otpora (npr. u Francuskoj i Jugoslaviji) i u ustancima (npr. u Varšavskom getu i nekim drugim logorima). Mnogi su Romi uspjeli pobjeći iz nacističkih i drugih logora, a pritom su imali pomoć *Pravednih Goyima (Ne – Roma)*, kao što je to bio slučaj u Poljskoj, Nizozemskoj, Češkoj, Srbiji, Austriji i drugim državama. Slična je tematika sljedećeg rada Valdemara Kalinina „Roma in the Resistance in the Soviet Union“, u kojem se analizira sudjelovanje brojnih Roma u Crvenoj armiji. Autor je izdvojio tridesetak Roma i Romkinja, koji su sudjelovali u svim dijelovima vojske (npr. kao padobranici, piloti, pješaci i tenkisti) te navodi kako se oko 2.015 Roma borilo u ovoj vojsci. Regula Ludi u radu „Swiss policy towards Roma and Sinti refugees from National Socialism: Defensive walls instead asylum“ analizira na koji su se način švicarske vlasti odnosile prema Romima, koji su se traženjem azila pokušavali spasiti od nacionalsocijalističkog progona. Autorica se u prvom dijelu rada osvrće na položaj Roma prije 1941., koji je obilježen politikom internacije, progona te primjenom rasnih načela u postupanju policije i sudstva prema njima. Švicarske vlasti su za vrijeme Drugoga svjetskog rata odbijale progonjenim Romima dati azil, a čak je dio švicarskih Sinta završio u nacističkim logorima.

Drugi dio knjige čine šest radova u kojima se analizira na koji je način u mnogim europskim državama percipirano stradanje Roma u ratu te kako se obilježavalo njihovo stradanje. Michael Zimmermann u radu „The National Socialist persecution of the Jews and Gypsies: Is a comparison possible?“ analizira sličnosti i razlike u nacionalsocijalističkom progonu Židova i Roma. Između ostalog, kao sličnosti između navedenih manjina navodi rasnu klasifikaciju i same metode istrebljivanja (poput sterilizacije). Autor kao razliku navodi da su Židovi bili smatrani opasnijim dijelom stanovništva („univerzalni neprijatelj arijske rase“), dok su Romi više smatrani „napašću“ ili „smetnjom“. Petar Sandner u radu „Criminal justice following the genocide of the Sinti and Roma“ analizira odnos njemačkoga pravosudnog sustava u kažnjavanju genocida nad Romima i Sintima. On zaključuje kako je u njemačkom porat-

nom društvu bilo premalo „volje“ za suđenjem nacističkih zločina, čemu je pridonijelo prevladavanje anticiganskih osjećaja i predrasuda. Sandner dokazuje kako je više bilo sudski procesuirano osoblje pojedinog logora od pojedinih vojnih i civilnih vođa. Zanimljivo je kako nije bio osuđen niti jedan znanstvenik koji je promovirao rasne teorije. Wolfgang Wippermann u radu „Compensation withheld: The denial of the reparation to the Sinti and Roma“ navodi kako pitanje reparacija ovim manjinskim skupinama nije bilo aktualno u poratnoj Njemačkoj, a sami su Romi neuspješno nastojali dokazati pravo na reparacije sudskim načinima. Njemačke vlasti su tek krajem 1970-ih omogućile Romima traženje ograničene reparacije. Nakon ujedinjenja Njemačke postavlja se pitanje ujedinjavanja prava na reparacije Roma i Sinta koji žive na području bivše Istočne Njemačke. Susan Tebutt u radu „History and memory: The genocide of the Romanies“ ukratko analizira kako je znanstvena i šira javnost pristupala ovoj tematici. Autorica navodi kako se problemom genocida bavio manji broj znanstvenika, dok je ona bila prikazivana na filmu i književnosti. Susan Tegel u radu „Leni Riefenstahl's failure of memory: Thy Gypsy extras in Tiefeland“ opisuje odnos „najomiljenije nacističke redateljice“ Riefenstahl prema stotinjak Roma, koje je koristila kao statiste u njezinim filmovima. Redateljica Riefenstahl je nakon rata bila sudski oslobođena krivnje za kasniju smrt Roma – statista, no u njemačkoj javnosti se dugi niz desetljeća vodi polemika oko njezine uloge u tom razdoblju. U posljednjem radu „The effect of persecution on the German Sinti“ nizozemskog povjesničara Heika Krokowskog analiziraju se posljedice nacističkih postupaka nad romskim žrtvama, koje su vidljive u njihovim različitim traumama (noćnim morama, nesanicama, anksioznošću, „percepcijom uništene budućnosti“).

Treći svezak *The Gypsies during the Second World War: Final Chapters* značajno je romološko djelo zbog nekoliko razloga. Prije svega, u njemu se nastoji analizirati položaj Roma u nekoliko europskih država za vrijeme Drugoga svjetskog rata, čime je omogućeno cjelovitije analiziranje i dalje nedovoljno istražene problematike provedenoga genocida nad Romima. Također, ovo djelo može poslužiti kao okvir za cjelovitija istraživanja stradanja Roma u Hrvatskoj te u konačnici za izdavanje prve sinteze romske povijesti u Hrvatskoj. Napomenuo bih kako bez kvalitetnijeg razumijevanja povijesti romskoga manjinskog stanovništva, posebice za vrijeme Drugoga svjetskog rata, svaka će sinteza hrvatske povijesti ostati nepotpuna.

DANIJELO VOJAK